

Захар Беркут

Автор:

Іван Франко

Захар Беркут

Іван Якович Франко

Іван Якович Франко

ЗАХАР БЕРКУТ

I

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! Правда, і Стрий, і Опір однаково миють її рінисті зелені узбережжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами, і в її лазуровім, чистім повітрі однаково плавле та колесує орел беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося!

I ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж над самі ріки, – тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаючи по собі лисі облази; інде знов із них остоялися лише пообсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець. Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині або рику дикого тура чи оленя в гущавинах, – тепер на полонині гейкають воларі, а в ярах і дебрях галюкають рубачі, трачі й гонтарі, ненастанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір – столітні ялиці та смереки, і або спускаючи їх, потятих на великі ботюки, долі потоками до нових парових тартаків, або таки на місці ріжучи на дошки та на гонти.

Але найбільше змінилися люди. Зверха глянувши, то немовби змоглася між ними «культура», але на ділі виходить, що змоглося тільки їх число. Сіл і присілків більше, хат по селах більше, але зате по хатах убожество більше і нужда більша. Народ нужденний, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний. Кождий дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їх сили, ослаблюється громада. Не так тут колись було! Хоч менше народу, та зате що за народ! Що за життя кипіло в тих горах, серед тих непрохідних борів у стіп могутнього Зелеменя! Лиха доля довгі віки знущалася над тим народом. Тяжкі удари підкопали його добробут, нужда зломила його свободну, здорову вдачу, і нині тільки неясні, давні спомини нагадують правнукам щасливіше життя предків. І коли часом стара бабуся, сидячи в запічку та прядучи грубу вовну, почне розповідати дрібним унукам про давню давнину, про напади монголів-песиголовців і про тухольського ватажка Беркута, – діти слухають тривожно, в їх сивих оченятах блискотять сльози. А коли скінчиться дивовижна повість, то малі й старі, зітхаючи, шепчуть: «Ах, яка ж то красна байка!»

– Так, так, – говорить бабуся, похитуючи головою, – так, так, дітоньки! Для нас то байка, а колись то правда була!

– А не знати, чи вернуться ще коли такі часи, – закидає дехто старший.

– Говорять старі люди, що ще колись вернуться, але, мабуть, аж перед кінцем світу.

Сумно і непривітно тепер в вашій Тухольщині! Казкою видається повість про давні часи і давніх людей. Вірити не хочуть нинішні люди, що вирости в нужді й притиску, в тисячолітніх путах і залежностях. Але нехай собі! Думка поета летить у ті давні часи, оживляє давніх людей, а в кого серце чисте і щиролюдське чуття, той і в них побачить своїх братів, живих людей, а в життю їх, хоч і як неподібнім до нашого, догляне не одно таке, що може бути пожадане і для наших «культурних» часів.

Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах.

Одної прегарної днини лунали лісисті пригірки Зелеменя голосами стрілецьких рогів і криками численних стрільців.

Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Він святкував почин свого нового життя, – бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір'я Зелеменя; недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату, і оце першу учту справляє, знайомиться з довколичними боярами. По учті рушили на лови в тухольські ліси.

Лови на грубого звіра – то не забавка, то боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть. Тури, медведі дики – се небезпечні противники; стрілами з луків рідко кому удасться повалити такого звіра; навіть рогатиною, яку кидалось на противника при відповіднім приближенню, нелегко дати йому раду. Тож остаточною і рішучою зброєю було важке копіє, яким треба було влучити противника зблизька власноручно, з цілою силою, відразу. Схиблений удар – і життю борця грозила велика небезпека, коли йому не вдалось в остатній хвили схватись у безпечну криівку і добути меча або тяжкого топора для своєї оборони.

Не диво, отже, що Тугар зі своїми гістьми вибирався на лови, мов на війну, з запасом стріл і рогатин, зі слугами й запасами живності, навіть з досвідним знахарем, що вмів замовляти рани. Не диво також, що Тугар і його гості були в повній рицарській зброї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах та гущавинах. Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава, не покидаючись батька, посміла також вирушити разом з гістьми на лови. Тухольські громадяни, видячи її, як іхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренстих дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

– От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І, певно, ліпший з неї би був муж, ніж її батько!

А се, певно, була немала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина, як дуб.

Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лиця і грубим чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких іхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її уроду й красу, ані про її добре серце – в тім згляді багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами. Зараз з першого разу видно було, що Мирослава вирости на свободі, що

виховання її було мужеське і що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одначка, а до того, ще зараз при народженню втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку направляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задовольнити її палку натуру, привчив її владати рицарського зброєю, зносити всякі невігоди і сміло стояти в небезпеках. І чим більші труднощі їй прихопилось поборювати, тим охітніше бралась вона за діло, тим краще проявлялася сила її тіла й її рішучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути женщиною: ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, – той довіку не міг забути її лиця, її ходу, її голосу, – тому вони пригадувалися живо і виразно в найкращих хвилях його життя, так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов.

Вже третій день тривали лови. Багато оленів-рогачів і чорногривих турів лягло головами від стріл і ратищ боярських. Над шумним гірським потоком, на зеленій поляні серед лісу стояли шатра ловців, курілися раз у раз величезні огнища, де висіли на гаках кітли, оберталися рожна, де варилось і пеклось м'ясиво вбитої дичини для гостей. Нинішній, остатній, день ловів мав бути посвячений самому головному, та zarazом і найбільше небезпечному ділу – ловам на медведів.

На стрімкім пригірку, відділенім від інших страшними дебрями, порослім густо величезними буками та смереками, покритім ломами й обвалищами дерев, було віддавна головне леговище медведів. Тут, як твердив тухольський провідник, молодий гірняк Максим Беркут, гніздилася медведяча матка. Відси дикі звірі розносили пострах на цілу околицю і на всі полонини. І хоч не раз удавалось смілим вівчарям забити одного або другого стрілами та топорами або завабити під сліп, де йому ламала крижі важка колода, спадаючи вниз, – то все-таки число їх було надто велике, щоб із того була значна полегша для околиці. То й не дивно, що коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удалця на всю

Тухольську верховину Максима Беркута, сина тухольського бесідника Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців з луками й ратищами для помочі зібраним боярам. Ціла та громада мала обступити медведяче леговище і очистити його доразу від поганого звіра.

Від самого досвіта в ловецькім таборі великий рух і тривожне дождання.

Боярські слуги від півночі звивалися, приготовляючи для гостей іду на цілий день, наповнюючи шипучим медом і яблучником подорожні баклаги.

Тухольські пасемці й собі готовились, острячи ножі та тесаки, обуваючи міцні жуброві постолі і складаючи в невеличкі дорожні бесаги печене м'ясо, паляниці, сир і все, що могло понадобитися в цілоденній трудній переправі.

Максим Беркут, який аж нині, супроти найважлишого і найтяжчого діла, почув себе вповні самим собою, вповні начальником сеї невеличкої армії, зарядясував з правдиво начальницькою уважливістю й повагою все, що належало до діла, нічого не забуваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні з чим не опізнюючись. Все у нього виходило в свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами-тухольцями, чи між боярами, чи між слугами, Максим Беркут усюди був однаковий – спокійний, свобідний в рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводитись з ним так само, як він з ними, свобідно, несилувано, сміялись і жартували з ним, а проте виповнювали його розкази точно, швидко і так весело та радо, немов і самі без розказу були би в тій хвилі зробили те саме. Боярська служба, хоч далеко не такої рівної вдачі, далеко не так свобідна в поведженню, далеко похіпніша з одних гордо висміватися, а перед другими низенько хилитися, все ж таки поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість і, хоч не без дотинків та жартів, таки робила те, що він казав. А й самі бояри, по більшій часті люди горді, военні, що нерадо бачили «смерда» в своїм товаристві, та й то ще смерда, що вважав їх чимось немов собі рівним, – і вони тепер не показували надто виразно своєї неохоти і виповнювали розпорядження молодого провідника, маючи на кождім кроці нагоду переконатися, що ті розпорядження були зовсім розумні, такі, як треба.

Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушило з табору. Глибока тиша стояла над горами; нічні сумерки дрімали під темно-зеленими коронами смерек; на густім, чепіргатім листю папороті висіли краплі роси; повзучі зелені поясники вилися попід ноги, плуталися поміж корінням величезних вивертів, спліталися в непрохідні клебуки з корчами гнучкої, колючої ожини та з сплетами дикого пнучого хмелю. З пропадистих, чорних, мов горла безодні, дебрів піднімалася сивими туманами пара – знак, що на дні тих дебрів плили невеличкі лісові потоки. Повітря в лісі напоене було тою парою й запахом живиці; воно захоплювало дух, немовбито ширших грудей треба було, щоб

дихати ним свobodно.

Мовчки пробиралася ловецька дружина непрохідними нетрями, дебрями й ломами без стежки, без ніяких провідних знаків у тьмавій гущавині. Попереду йшов Максим Беркут, а за ним Тугар Вовк і інші бояри. Обік Тугара йшла його донька Мирослава. Позаду йшли тухольські пасемці. Всі йшли озираючись і надслухували пильно.

Ліс починав оживати денним життям. Пестропера сойка хрипіла в вершках смerek, зелена жовна, причепившись до пня тут же над головами прохожих, довбала своїм залізним дзьобом кору; в далеких зворах чути було рик турів і виття вовків. Медведі в ту пору, наівшись, дрімали під ломами на моховій постелі. Стадо диків рохкало десь у дебрі, холодячися в студенім намулі.

Може, годину йшло товариство тою трудною, нетоптаною дорогою. Всі дихали важко, ледве можучи наловити грудьми повітря, всі отирали краплистий піт із лиць. Максим частенько озирався позад себе. Він зразу противний був тому, щоб і жeнщина йшла разом з мужами в той небезпечний похід, але Мирослава уперлася. Вона ж перший раз була на таких великих ловах і мала би для бог зна яких трудностей занехати найкращу їх частину!

Ніякі Максимові докази про трудності дороги, про небезпеки на становищі, про силу й лютість звіра не могли переконати її. «Тим ліпше! Тим ліпше!» – говорила вона з таким смілим поглядом, з таким солодким усміхом, що

Максим, мов очарований, не міг нічого більше сказати. І батько, що зразу також радив Мирославі лишитися в таборі, вкінці мусив уступити її просьбам.

З подивом глядів тепер Максим, як ота незвичайна жeнщина поровень з найсильнішими мужами поборювала всякі трудності утяжливої дороги, як легко перескакувала гнілі ломи і величезні грами, яким певним кроком ішла понад урвища, горі стрімкими дебрями, просковзувала поміж виверти, і при тім так безпечно, так невтомимо, що Максимові здавалося, що вона хіба на яких чудових крилах уноситься. Він глядів на се й не міг наглядітися.

«Дивна дівчина! – думалось йому раз по разу. – Такої я ще й не видав ніколи!»

Ось уже прийшли на місце. Медведяче леговище – то був високий, тільки від південного боку з трудом доступний горб, покритий грубезними буками й смереками, завалений вивертами й ломами. Від півночі, заходу і сходу вхід і вихід замикали високі скалисті стіни, немов величезною сокирою вирубані з тіла велетня Зелемєня і відсунені від нього на кільканадцять сажнів; сподом попід ті стіни вузькою щілиною шумів і пінився студений гірський потік.

Таке положення улегшувало нашим ловцям роботу; вони потребували тільки обсадити не надто широкий плай від південного боку і тим плаєм доступати чимраз далі догори, а звір, не маючи іншого виходу, мусив конечно попастися в їх руки і на їх ратища.

Опинившись на тім важнім, хоч дуже небезпечнім плаю, Максим Беркут велів товариству на хвилю розложитися і спочити, аби набрати сил до трудного діла. Сонце сходило, але гілля смерек і сусідні горби заслонювали його вид.

По короткім віддиху Максим почав розставляти ловців у два ряди так, аби вповні обсадити плай. Доки плай ще вузький, кожному ловцеві прийдеться стояти о п'ять кроків від другого; але далше вгорі, де плай розширяється в цілу споховасту площину, там прийдеться ловцям ширше розступитися. Одно тільки клопотало його: що зробити з Мирославом, яка конче хотіла й собі стояти на окремім становищі, а не при боці свого батька.

– А що ж то я гірша отсих твоїх пасемців? – говорила вона, рум'яніючись, мов рожа, до Максима. – Їх ти ставиш на становищі, а мене не хочеш... Ні, сього не буде! І для мого батька се був би стид, коли б нас двоє стояло на однім становищі! Правда, батеньку?

Тугар Вовк не міг їй супротивитися. Максим почав говорити їй про безпеку, про силу й лютість розжертого звіра, але вона зацитькала його:

– А що ж то в мене нема сили? А що ж то я не владаю луком, ратищем і топором? Ану, нехай котрий-будь із твоїх ласемців спробує зо мною порівнятися, – побачимо, хто дужчий!

Максим вкінці замовк і мусив учинити її волю. Та й чи міг спротивитися тій дивній, чарівній дівчині? Він хотів хоч становище визначити їй найменше небезпечне, але, на лихо, сього не можна було зробити, бо тут усі становища були однаково

небезпечні. Розстановивши ціле товариство, Максим дав ось який розпорядок:

– Тепер помолімся, кому хто знає, а потім разом заграймо в роги. Се буде перший знак і сполошить звіра. Потім підемо горі плаєм і станемо аж там, де він розширюється. Там мої товариші лишаться пильнувати виходу, щоб ані один звір не уйшов, а ви, бояри, підете далі, до самого матчиного леговища!

В добру хвилю по тім залунали ліси й полонини хрипливим ревом жубрових рогів. Немов величезна хвиля, покотився голос по лісах і зворах, розбиваючися, глухнучи, то знов подвоюючись. Пробуркалися ліси.

Заскиглила каня над верховіттям смереки; зляканий беркут, широко розмахуючи крилами, піднявся на воздухи; захрустів звір поміж ломами, шукаючи безпечної криівки. Нараз рик рогів утих і ловці пустилися в дорогу горі плаєм. Усіх серця билися живіше оживданням незвісних небезпек, бою і побіди. Обережно пробирались вони рядами; передом ряд боярський, за ним парубоцький ряд;

Максим ішов попереду, пильно надслушаючи та слідячи звірину. Цар ломів, медвідь, ще не показувався.

Дійшли вже до самого найвужчого гирла, поза яким плай розширювався в велику споховасту площину. Ловці знов тут зупинилися на розказ Максима, і знов заgrimіли ще з більшою силою жуброві роги, розносячи тривогу в сумрачні медведячі гаври. Раптом затріщав ліс недалеко, за величезною купою грубих перегнелих вивертів.

– Бачність! – скрикнув Максим. – Звір наближається!

Ледве сказав ті слова, коли втім крізь велику щілину між двома переверненими пнями просунулася пелехата, величезна голова, і двоє сірих очей напівцікаво, напівтривожно вдивлялися в Тугара Вовка, що стояв на своїм становищі, якраз о яких десять кроків перед щілиною. Тугар був старий вояк і старий ловець, – він не знав, що то тривога. Тож, не говорячи ані слова, не відзиваючись ні до кого, він вихопив важку залізну стрілу з сагайдака, положив на лук і намірявся до звіра.

– Міряй в око, боярине! – шепнув з-позаду Максим. Хвилька тривожної мовчанки – свиснула стріла – і заревів звір мов скажений, кинувши собою взад.

І хочь через те щез він ловцям з очей, скрившись за купою вивертів, то ревіт його не втихав і не втихало скажене шеметання.

– Далі за ним! – крикнув Тугар Вовк і кинувся до щілини, кудю щез медвідь.

Рівночасно два бояри вже видряпалися були на верх виверту, вже попіднімали свої ратища і старались дати їм відповідний розмах, аби доконати звіра. Тугар Вовк, стоячи в щілині, пустив у нього другою стрілою. Звір заревів ще дужче і кинувся втікати, але очі його заплили кров'ю, він не міг знайти виходу і розщибав собою о дерева. Ратище одного боярина впилось йому між ребра, але не завдало смертельної рани. Дикий рик раненого медведя розлягався чимраз дужче. В розпуці він підводився на задні лапи, обтирав собі кров з очей, рвав і кидав галуззям наперед себе, але дарма; одно його око прошиблене було стрілою, а друге раз у раз запливало кров'ю наново.

Шемечучись наосліп довкола, звір наблизився знов до Гугара Вовка. Той відкинув лук і, причаївшись за виваленим коренем, ухопив обіруч свій важкий топір і, коли медвідь, мацаючи, добирався до знайомої собі щілини, він з усього розмаху цюкнув його згори в голову, аж череп розколовся надвое, мов розбита тиква. Бризнув кровавий мозок на боярина, тихо, без рику повалився звір додолу. Радісно заревли труби бояр на знак першої побіди.

Звіра витягнуто з-поміж вивертів і обдерто зі шкури. Тоді бояри рушили даліше, в гущавину. Сонце вже піднялось на небі і меркотіло крізь гілляки, мов скісні золоті нитки та пасма. Ловці йшли тепер геть-геть веселіше, перехвалюючися своєю відвагою й силою.

– Хоч я лише вовк, дрібна звірюка, то все ще дам раду тухольському медведеві! – говорив Тугар Вовк, радіючи.

Максим Беркут слухав тих перехвалок і сам не знав, чому йому жаль зробилося тухольського медведя.

– Що ж, – сказав він, – дурна звірюка той медвідь, самотою держиться. Якби вони зібралися докупи, то хто знає, чи й стадо вовків дало би їм раду.

Тугар позирнув на нього гнівно, але не сказав нічого. Ловці обережно поступали далі, дряпаючись по вивертах, перескакуючи з пня на пень, западаючи не раз по пояс у порошно та ломи.

Посеред тих звалищ величної природи виднілися подекуди медведячі стежки, протоптані від давніх-давен, вузькі, але добре втопані, густо засіяні вибіленими кістками баранів, оленів та всякої іншої звірини. Максим держався тепер позаду бояр; він раз за разом обходив усі становища, осматрював сліди, щоб догадатися, чи вони свіжі, чи ні, підпомагав, заохочував утомлених, – і тільки на нім однім не знати було ніякої втоми. З подивом позирала на нього Мирослава, коли він переходив коло неї, і хоч багато досі видала вона молодців і сильних, і смілих, але такого, як Максим, що сполучав би в собі всі прикмети сильного робітника, рицаря і начальника, – такого їй досі не траплялося бачити.

Нараз захрустів лім і грізно-люто випав на ловців величезний медвідь. Він біг зразу на чотирьох лапах, але, побачивши перед собою ворогів, звівся на задні лапи, а в передні вхопив бурею відламаний буковий конар, викручуючи ним довкола себе і видаючи час від часу з горла уриваний, немов визиваючий рик.

На становищі супроти звіра були два підгірські бояри, з тих, що найголосніше перехвалювалися і хотіли перед усіми показатися мисливцями. Побачивши страшного ворога тут же перед собою, вони зблідли й затремтіли. Але скритися, тікати не уходило, – треба було ставити чоло, будь-що-будь. Дві стріли вилетіли рівночасно з двох луків, але одна хибила, свиснувши медведеві понад вуха, а друга влучила звіра в бік, не зранивши значно, а тільки роздразнивши безмірно. Величезним скоком підплигнув медвідь і шпурнув на одного ловця свою зброю – буковий копар, який зі страшною силою гепнувся о дерево. Тоді, не зупиняючись ані на хвилику і не даючи ворогам часу до намислу, медвідь кинувся на одного з них, що саме стояв па його протоптаній стежці. Ратище блисло в тремтячій руці боярина, – він хотів кинути ним на звіра.

– Не кидай! – крикнув тривожно Максим, надбігаючи і ведучи з собою поміч zagrożеним боярам – Тугара Вовка і ще одного боярина. – Не кидай ратище, але настав поприбіч і боронися!

Але боярин не слухав і кинув ратище на звіра. Розмах був невеликий, рука боярина тремтіла, медвідь був уже на яких п'ять кроків, – от і не диво, що ратище слабо зранило звіра в передню лопатку. Вхопив медвідь дрючину, розломив її і зі страшним риком кинувся на свого ворога. Той держав уже в руках

простого, на оба боки острого меча, що його називав медвідником, і готовився віпхнути його вістря в груди звірові. Але вістря поховзлося по кості і застряло в лопатці, і звір ухопив боярина в свої страшні, залізні обійми.

Страшенно скрикнула нещаслива жертва; захрустіли кості під медведячими губами. Ціла та страшна і дрожжю проймаюча подія скоїлася так раптово, так несподівано, що, заким Максим міг надбігти з підмогою, вже боярин, хриплячи в передсмертних судорогах, лежав на землі, а над ним стояв кровавий медвідь, вискаливши свої страшенні зуби і ревучи на весь ліс з болю від одержаних ран.

Дрож пройшла у всіх по тілі на той вид; бояри стали мов укопані. Тільки

Максим спокійно наложив стрілу на свій роговий лук, підійшов два кроки ближче до медведя і, прицілившись одну хвилину, пустив йому стрілу просто в серце. Мов ножем перетятий, урвався рик звіра, і він повалився трупом на землю.

Не ревіли роги, не лунали веселі оклики по тій новій побіді. Бояри, покинувши свої становища, збіглися на місце нещастя. Хоч і як вони були загартовані в війнах, привикли бачити смерть біля себе, але вид кровавого, потрощеного та пошарпаного трупа витиснув із усіх грудей важкий зойк.

Мирослава вхопилась за груди і відвернула очі. Тухольські пасемці на сплетені з галуззя мари положили трупа, а за ним потягли і медведя. Понура мовчанка залягла над товариством. Велика калюжа крові блискотіла до сонця і нагадувала всім, що тут іще перед хвилею стояв живий чоловік, батько дітям, веселий, охочий і повний надії, а тепер з нього лишилася лише безформна купа кровавого м'яса. У великої часті бояр відійшла охота до ловів.

– Цур ім, тим проклятим медведям! – говорили деякі. – Нехай тут хоч живуть, хоч гинуть собі, чи ж нам для них наражувати своє життя?

Але Тугар Вовк, а особливо Мирослава й Максим, налягали конче, аби кінчити розпочате діло. Бояри вкінці пристали, але якось дуже не раді були вертати на свої становища.

– Позвольте мені, бояри, слово сказати, – заговорив до них Максим. – Мої товариші-тухольці замкнули вихід і не пустять ані одного звіра відси. Тим-то нам не потрібно розходитися віддалік одним від одних. Найліпше буде, думаю,

розділитися нам на дві ровти і йти понад самі краї пропасті по обох боках. Так ми зможемо найліпше зігнати все до середини, а там разом з тухольськими пасемцями обступимо густою лавою і вистріляємо до одного.

– Авжеж, авжеж, що так ліпше! – крикнули деякі бояри, не бачачи насмішливого усміху, що перелетів по устах Максима.

Тоді товариство розділилося. Одну ровту провадив Тугар Вовк, а другу – Максим. Мирослава з власної охоти прилучилася до другої ровти, хоч і сама не могла собі вияснити, для чого. Мабуть, шукала безпеки, бо Максим виразно казав, що дорога другої ровти небезпечніша.

Знов заграли роги, і обі ровти розійшлися. Ловці йшли де парами, де одинцем, то сходячись, то розходячись, щоб вишукувати дорогу. Купами йти було зовсім неможливо. Зближались уже до самого верха; верх сам був голий, але пониже був цілий вал каміння, звалищ і вивертів. Туди пройти було найтрудніше і найнебезпечніше.

В однім місці стирчала купа звалищ, мов висока башта. Ломаччя, каміння і навіяне від давніх-давен листя загороджувало, бачилось, усякий приступ до природної твердині. Максим поповз понад самим краєм глибочезної пропасті, чіпляючись де-де моху та скальних обривів, щоб туди винайти прохід. Бояри ж, не навиклі до таких неприступних і карколомних доріг, пішли здовж валу, надіючись найти далі перерву і обійти його.

Мирослава зупинилася, немов щось держало її близ Максима. Гі бистрі очі вдавлювалися пильно в настобурчену перед нею стіну лому, шукаючи хоч би й як трудного проходу. Недовго так і вдивлялася, але сміло почала вдиратися на великі кам'яні брили та виверти, що завалювали прохід. Стала на версі і гордо озирнулася довкола. Бояри відійшли вже були досить далеко, Максима не видно, а перед нею безладна суতোка скал та ломів, через яку, бачилось, прохід був неможливий. Але ні! Он там, трохи віддалік, лежить величезна смерека кладкою понад те пекло, – туди безпечно можна перейти до вершка!

Недовго думаючи, Мирослава пустилася на ту кладку. А вступаючи на неї, ще раз озирнулася і, горда зі свого відкриття, приложила гарно точений ріг до своїх коралових уст і затрубила на весь ліс. Луна покотилася полонинами, розбиваючись у дебрях та зворах чимраз на більше часток, аж поки не сконала

десь у далеких, недоступних гущавинах. На голос Мирославиного рога відізвався здалека рiг її батька, а там і роги інших бояр. Ще хвильку завагувалася Мирослава, стоячи високо на вивертi. Смерека була дуже стара і наскрізь порохнява, а всподу, в непроглядній гущавині ломів, здавалось їй, що чує легкий хрускіт і муркотання. Прислухалася лiпше – не чути нічого. Тоді вона сміло ступила на свою кладку. Але ледве уйшла з п'ять кроків, коли разом затріщала перетрупішила смерека, зламалася під ногами Мирослави, і сміла дівчина враз із перегнилим грамом упала додолу, в ломи та звалища.

Впала на ноги, не попускаючись своєї зброї. В руках стискала сильно сріблом оковане ратище; через плечі у неї висіли міцний лук і сагайдак зі стрілами, а за гарним шкіряним поясом, що мов вилитий обхапував її стрункий дівочий стан, застромлений був топiр і широкий мисливський нiж з кістяними черенцями.

Звалившись несподівано в тьмаву пропасть, вона, проте, не почула ані на хвилю страху, а тільки почала озиратися довкола, щоб догледіти який вихід.

Зразу не могла нічого виразно добачити, але швидко її очі привикли до півсумерку, і тоді побачила такий вид, котрий і найсмiлішого мiг перейняти смертельною тривоگوю. Не далі як на п'ять кроків перед нею лежала величезна медведиця в гнізді коло своїх молодих і гнівними, зеленкуватими очима гляділа на несподіваного гостя. Мирослава затремтіла. Чи вдаватися в боротьбу зі страшним звіром, чи шукати виходу і спровадити поміч? Але нелегко було знайти вихід: довкола іжилися ломи й обриви скал, і хоч перелізти через них з тяжким трудом було би можна, то на очах дикого звіра була така робота крайне небезпечна. Не довго надумуючись, рішилася

Мирослава не зачіпати звіра, лиш боронитися в разі нападу, а тим часом дати трубою тривожний знак і закликати поміч. Але скоро тільки вона затрубила, медведиця схопилася з леговища і, виючи, кинулась до неї. Не час було

Мирославі братися до лука, – звір був надто близько. Вона вхопила обома руками ратище і, опершись плечима о кам'яний облаз, наставила його насупротив медведиці. Звір, побачивши блискуче залiзне вістря, зупинився.

Обі неприятели стояли так довгу хвилю, не зводячи ока одна з одної, не схибляючи ані одним рухом зі свого становища. Мирослава не сміла перша нападати на медведицю; медведиця знов шукала очима, куди би напасти на

ворога. Раптом медведиця вхопила в передні лапи великий камінь і, зводячись на задні ноги, хотіла шпурнути ним на Мирославу. Але в тій самій хвилі, коли зводилася на задні ноги, Мирослава одним могутим рухом пхнула їй ратище між передні лопатки. Рикнула страшенно медведиця і перевернулася горілиць, обіллявшись кров'ю. Але рана не була смертельна, і медведиця швидко зірвалася на ноги. Кров текла з неї, та, незважаючи на біль, вона знов кинулася на Мирославу. небезпека була страшна. Розжертний звір садив просто, грозючи вже тепер своїми страшними зубами. Один рятунок для Мирослави був – видряпатися на облас, о котрий була оперта плечима. Хвилька, один рух – і вона стояла на обласі. На серці в неї полегшало, – тепер її положення не було таке небезпечне, бо в разі нападу могла вдарити звіра згори. Та ледве Мирослава могла дослідити, що робить медведиця, а вже звірюка стояла близько неї на камені, ревучи грізно і рознявши закровавлену пащеку. Зимний піт виступив на чолі Мирослави; вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися боротьба на життя і смерть і що того буде перемога, хто зможе вдержатися на цій становищі й зіпхнути з нього противника. Медведиця була вже близько; Мирослава пробувала заставитися від неї ратищем, але медведиця вхопила дрючину зубами і шарпнула її так сильно, що мало не зіпхнула Мирославу з каменя; ратище виховзлось їй із рук, і звір кинув ним геть у ломи.

«Тепер прийдеться загибати?» – блиснуло в думці в Мирослави, але відвага не покинула її. Вона вхопила обома руками топір і стала міцно до остатньої оборони. Звір сунув чимраз ближче: гарячий його віддих чула вже Мирослава на своїм лиці; мохната лапа, насторожена острими кігтями, грозила її груді; ще хвиля – і їй довелось би, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топорище було закоротке супроти лап величезного звіра.

– Рятунку! – скрикнула у смертельній тривозі Мирослава, і в тій хвилі понад її головою блиснуло ратище і пхнута в горло медведиця, мов колода, впала з каменя. В щілині кам'яних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне» живим огнем палаюче лице Максима Беркута. Один вдячний погляд урятованої дівчини пройняв Максима наскрізь. Але слова не було між ним ані одного. На те не було часу. Медведиця ще жила і, ревучи, зірвалася з місця.

Одним скоком була вона коло своїх молодих, що, не розуміючи цілої тої боротьби, бавилися і переверталися в гнізді. Обнюхавши їх, медведиця кинулася знов до Мирослави. На се Мирослава була приготована і, піднявши обіруч топір, одним замахом розрубала ним голову медведиці. Впала опосочена звірюка і, метнувши собою кілька разів у боки, сконала.

Тим часом і Максим, продертися крізь навалені ломи, станув обік Мирослави.

В очах дівчини заблиски дві перлові сльози, і, не кажучи ані слова, вона гаряче стиснула руку свого порятівника. Максим чогось немов змішався, почервонів, спустив очі і, зупиняючись, проговорив:

– Я чув твій тривожний знак... але не знав, де ти... Богу дякувати, що й так додряпався!

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка в своїй руці і дивлячись у його хороше, сонцем опалене і здоровим рум'янцем осяяне, одверте, щире лице. В тій хвилі вона не почувала нічого, крім вдячності за рятунок від нехибної смерті. Але коли Максим, трохи осмілившись, стиснув її ніжну, а так сильну руку, тоді Мирослава почула, як щось солодко защеміло їй коло серця, як лице її загорілось стидливим рум'янцем, – і вона спустила очі, а слово подяки, котре готове було вилетіти з її уст, так і завмерло на губах і розіллялось по лиці дивним чаром розгоряючого сердечного чуття.

Максим перший отямився. В його серці, смілім і чистім, як щире золото, відразу блиснула щаслива думка, котра тут же перемінилася в незломне рішення. Се вернуло йому всю смілість і певність поступування. Приложивши риг до уст, він затрубив радісно на знак побіди. Тут же, за стіною вивертів, обізвалися роги Тугара й інших бояр. Звинна, як вивірка, Мирослава швидко видряпалась назад на той вал, з якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду і поміч, якої дізнала від Максима. З трудом видряпався сюди Тугар Вовк, а за ним і інші бояри; Тугар довго держав доньку в обіймах, а побачивши кров на її одежі, аж затремтів.

– І ти, ти, моя доню, була в такій небезпеці! – І він раз по разу обнімав доньку, немов боячись утратити її.

Потім він зліз униз до Максима, що порався коло медведиці і коло молодих медведят. Молоді, що не знали ще свого ворога в чоловіці, муркотіли любенько в гнізді і бавились собі, мов малі песики; вони давали себе гладити руками і зовсім не боялися людей. Максим узяв їх на руки і положив перед Мирославою й Тугаром.

– Отее ваша здобич! – сказав він. – Ви чей же радо приймете в своїм домі таких гостей.

Згромаджені бояри гляділи то радісно на малі медведята, то зо страхом на вбиту медведицю, обзирали рану і подивляли силу й смілість Мирослави, що могла вдатися в боротьбу з такою страшною звірюкою.

– О ні, – сказала, сміючись, Мирослава, – без помочі отсього чесного молодця була б я тепер лежала там, як сеся звірюка, пошарпана й закровавлена! Йому від мене належиться велика подяка.

Тугар Вовк якось немов нерадо слухав тої бесіди своєї доньки. Хоч і як він любив її, хоч і як радувався її вибавленню із великої небезпеки, але все-таки він волів би був, якби вибавив його доньку боярський син, а не сей простий тухольський мужик, не сей «смерд», хоч і як, зрештою, той смерд умів подобатися Тугарові. Та все-таки йому, гордому бояринові, що виріс і великої честі дослужився при князівським дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за вирятування доньки – мужикові. Але ніщо було діяти... Обов'язок вдячності так був глибоко вкорінений у наших рицарських предків, що й Тугар Вовк не міг від нього виламитися. Він узяв Максима за руку і випровадив його наперед.

– Молодче, – сказав він, – донька моя, єдина моя дитина, говорить, що ти вирятував її життя з великої небезпеки. Я не маю причини не вірити її слову.

Прийми ж за своє чесне діло подяку вітця, котрого вся любов і вся надія в тій одній дитині. Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за се діло, але будь певний, що скоро се коли-будь буде в моїй силі, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує.

Максим стояв при тих словах, мов на грані. Він не привик до таких прилюдних похвал і зовсім не надіявся, ані не бажав нічого подібного. Він змішався при боярських похвалах і не знав, чи відповідати що-небудь, чи ні, а вкінці сказав коротко:

– Нема за що дякувати, боярине! Я зробив те, що кождий на моім місці зробив би, – за що ж тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність ніяку я не заслужив.

Сказавши се, він пішов, аби закликати своїх тухольських товаришів. При їх помочі медведицю швидко обдерто зі шкури, а малі медведята перенесено на збірне місце, відки ціле товариство по скінченню ловів мало удатися назад до табору.

Сонце доходило вже полудня і сипало гаряче золотисте проміння на тухольські гори; розігріта живиця сильніше запахла в лісах; гордо і тільки десь-колись помахуючи розпластаними крилами, плавав яструб високо понад полонинами в лазуровім океані. Тиша стояла в природі. Тільки з одного пригїрка Зелемєня лунали голоси ловецьких труб і крики ловецького товариства. Лови скінчилися, хоч і не зовсім щасливо. На дрючках несли тухольські парубки поперед ловцями три медведячі шкури і в мішку двое медведят, а на ношах із галуззя несли боярські слуги позаду товариства окривавленого, задубілого вже трупа нещасливого боярина, що погиб від медведячих лап.

Швидко під проводом Максима дійшло товариство до мисливського табору.

Лови були скінчені. Сьогодні ще хотіло ціле товариство вертати домів, зараз, скоро лише по обіді. Дорога була вправді не близька, але Максим обіцяв випровадити товариство простішою лісовою стежкою до Тухлі, а відтам до двора Тугара Вовка. Тухольські пасемці, скоро тільки пообїдали, зараз пішли наперед до домів; Максим лишився з боярами, поки слуги здійняли табір і попрятали всі кухонні та ловецькі знаряддя; тоді й боярське товариство вирушило в дорогу з поворотом додому.

II

Стародавнє село Тухля – се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присїлками, всього коло півтори тисячі душ. Село й присїлки лежали не там, де лежить теперїшня Тухля, але геть вище серед гір у просторїй подовжній долині, що тепер поросла лісом і зоветься Запалою долиною. В ті давні часи, коли йде наше оповідання. Запала долина не була поросла лісом, але, навпаки, була управлена і годувала своїх жильців достатнім хлібом.

Простягаючись звиш півмилі вдовж, а мало що не чверть милі в ширину, рівна й намулиста, обведена з усіх боків стрімкими скалистими стїнами, високими декуди на іри або й чотири сажні, долина тота була немов величезним кїтлом, із

якого вилито воду. І певно, що воно й не інакше було. Чималий гірський потік впадав від сходу до тої долини високим на півтора сажня водопадом, прориваючи собі дорогу поміж тісні, тверді скали і обкрутившись вужакою по долині, впливав на захід у таку ж саму тісну браму, розбиваючись поміж гладкі кам'яні стіни і гуркотячи ще кількома водопадами, поки чверть милі пониже не впав до Опору. Високі, стрімкі береги тухольської кітловини покриті були темним смерековим лісом, що надавав самій долині позір ще більшого заглиблення і якоїсь пустинної тиші та відрубності від усього світу. Так, справді, се була величезна гірська криївка, з усіх боків тільки з великим трудом доступна, – але такі були в тих часах ненастанних війн, усобиць і нападів майже всі гірські села, і тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, охоронити своє свобідке староруське громадське життя, яке деінде силувалися чимраз більше підірвати горді, війнами збагачені бояри.

Тухольський народ жив головно скотарством. Тільки та долина, де лежало село, а також кілька поменших порічин, не покритих лісом, надавалися до хліборобства і видавали щороку багаті збори вівса, ячменю і проса. Зате в полонинах, що були, так само, як і всі доокружні ліси, власністю тухольської громади, паслися великі отари овець, у котрих спочивав головний скарб тухольців: з них вони добували собі одіжну й страву, омасту й м'ясо.

В лісах довкола села паслися корови й воли; але сама місцевість, гориста, скалиста й неприступна, забороняла держати багато тяжкої рогатої худоби.

Другим головним джерелом достатку тухольців були ліси. Не говорячи вже про дрова, котрих мали безплатно і на топливо, і на всякі будинки, ліси доставляли тухольцям звірини, лісових овочів і меду. Правда, життя серед лісів і недоступних диких гір було тяжке, було ненастанною війною з природою: з водами, снігами, диким звіром і дикою, недоступною околицею, – але тота боротьба вироблювала силу, смілість і промисловість народу, була підставою й пружиною його сильного, свобідного громадського ладу.

Сонце вже геть схилилося з полудня, коли з високого верха в тухольську долину спускалося знайоме нам ловецьке товариство під проводом Максима Беркута.

Передом ішов Тугар Вовк з донькою і з Максимом; решта товариства ступала за ними невеличкими купками, гуторячи про перебуті лови та ловецькі пригоди.

Перед очима товариства розкрилася тухольська долина, облита гарячим сонячним промінням, мов велике зелене озеро з невеличкими чорними острівцями. Круг неї, мов височезний паркан, бовваніли кам'яні стіни, по яких п'ялися де-де пачоси зеленої ожини та корчі ліщини. При вході в долину ревів водопад, розбиваючись о каміння сріблястою піною; поуз водопаду викутий був у скалі вузький вивіз, яким ішлося вгору і далі понад берегом потоку через верхи і полонини аж до угорської країни; се був звісний тодішнім гірнякам «тухольський прохід», найвигідніший і найбезпечніший після дуклянського: десять дооколичних громад, з галицького і з угорського боку, працювали майже два роки над виготовленням сього проходу. Тухольці вложили найбільше праці в те діло, тож гордилися ним, як своїм.

– Гляди, боярине, – сказав Максим, зупиняючись над водопадом при вході в крутий, у камені кований вивіз, – гляди, боярине, се діло тухольської громади!

Геть ось туди, через Бескиди, тягнеться сеся дорога, перша така дорога в верховині. Мій батько сам витичував її на протязі п'ятьох миль; кождий місток, кожда закрутина, кождий вивіз на тім протязі зроблений за його показом.

Боярин неохітно якось поглянув горами, куди на далекий протяг понад потоком вилася між скалами протерта гірська дорога. Потім глянув долі вивозом і похитав головою.

– Твій батько має велику вдасть над громадою? – спитав він.

– Власть, боярине? – відказав здивований Максим. – Ні, власті у нас над громадою не має ніхто: громада має власть сама, а більше ніхто, боярине. Але мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді. Як він говорить на раді громадській, так не зуміє ніхто в цілій верховині. Громада слухає батькової ради, – але власті батько мій не має ніякої і не жадає її.

Очі Максима блищали огнями гордості й подиву, коли говорив про свого батька.

Тугар Вовк при його словах у задумі похилив голову; зате Мирослава гляділа на Максима, не зводячи з нього очей. Слухаючи Максимових слів, вона чула, що його батько стається для неї таким близьким, таким мов рідним чоловіком, немов вона вік жила під його батьківською опікою.

Але Тугар Вовк ставав чимраз більше понурий, чоло його морщилося, і очі з виразом давно здержуваного гніву звернулися на Максима.

– То се твій батько бунтує тухольців против мене і против князя? – спитав він нараз терпким, різким тоном. Немов болющий дотик, вразили ті слова

Мирославу; вона зблідла і позирала то на батька, то на Максима. Але Максим цілком не змішався від тих слів, а відповів спокійно:

– Бунтує громаду, боярине? Ні, се тобі неправду сказано. Вся громада гнівна на тебе за те, що ти присвоюєш собі громадський ліс і полонину, не спитавши навіть громади, чи схоче вона на те пристати, чи ні.

– А так, ще питатися вашої громади! Мені князь дарував той ліс і тоту полонину, і мені ні в кого більше дозволятися.

– Те самісіньке й говорить громаді мій батько, боярине. Мій батько уцитькує громаду і радить подождати аж до громадського суду, на котрім те діло розбереться.

– Громадського суду! – скрикнув Тугар Вовк. – То й я мав би ставати перед тим судом?

– Думаю, що й тобі самому се буде пожадане. Ти будеш міг усім доказати своє право, успокоїти громаду.

Тугар Вовк відвернувся. Вони йшли далі вивозом, який закручувався насередині, щоб зробити дорогу не так похилою і не так небезпечною. Максим, ідучи позаду, не зводив очей із Мирослави. Але його лице не ясніло вже таким чистим щастям, як недовго перед тим. Чим чорніша хмара гніву й невдоволення залягала на чолі її батька, тим виразніше почув Максим, що між ним і

Мирославою розвертається глибока пропасть. При тім він, дитя гір, не знаючи великого світу і високих боярських замислів, і не догадувався, яка широка і глибока була та пропасть на самім ділі.

Зійшли вже на долину. Під водопадом творив потік просторий, спокійний і чистий, мов сльоза, ставок. При його берегах стояли великі шапки перлової шипучої піни: дно наїжене було великими й малими обломами скал; прудкі, мов стріла, пструги блискали поміж камінням своїми перлово-жовтими, червоноцяткованими боками; в глибині затоки долі кам'яною стіною ревів водопад, мов живий срібний стовп, граючи до сонця всіма барвами веселки.

– Що за пречудове місце! – аж скрикнула Мирослава, вдивляючися в водопад і навалені в глибині дико пошарпані скали, обведені згори темно-зеленою габою смерекового лісу.

– Це наша Тухольщина, наш рай! – сказав Максим, обкидаючи оком долину, і гори, і водопад з такими гордощами, з якими мало котрий цар обзирає своє царство.

– Тільки мені ви затроюєте життя в тім раю, – сказав гнівно Тугар Вовк.

Ніхто не відзивався на ті слова; всі трое йшли мовчки далі. Ось уже доходили до села, що розкинулося густими купами порядних, драницями критих хат, густо обсажене рябиною, вербами та розлогими грушами. Народ робив у полі; тільки старі діди, поважні, сивобороді, походжали коло хат, то дещо тешучи, то плетучи сіті на звіра та на рибу, то розмовляючи про громадські діла. Максим кланявся їм і вітав їх голосно, приязно; далі й Мирослава почала вітати старих тухольців, що стояли на дорозі; тільки Тугар Вовк ішов понурий та німий, навіть поглянути не хотів на тих смердів, що сміли супротивлятися волі його князя.

Аж ось насеред села з ними пострічалася дивна компанія. Три старці, убрані по-празничному, несли дорогою на високій, гарно точеній і оздібно сріблом окованій дрючині великий, також сріблом окований ланцюг, вироблений суцільно з одної штуки дерева в виді перстеня, нерозривного і замкнутого в собі.

Понад тим ланцюгом повівала червона, кармазинова, сріблом вишивана хоругва. Три старці йшли повільно. Перед кождим дворищем вони зупинялися і викликали голосно хазяїв по ім'ю, а коли той або хто-будь із жильців дворища явився, вони говорили:

– Завтра на копу! – і йшли далі.

– Се що за дивоглядія? – спитав Тугар Вовк, коли старці почали наближатися до них.

– Хіба ж ти не видав ще такого? – спитав його здивований Максим.

– Не видав. У нас коло Галича нема такого звичаю.

– На копу скликають, на раду громадську, – сказав Максим.

– Я гадав, що попи з корогвою, – почав насміхатися Тугар. – У нас коли скликають на копу, то скликають потиху, передаючи з хати до хати копне знамено.

– У нас копне знамено обноситься по селу отсими закличниками; вони повинні кожного громадянина по ім'ю закликати на копу. І тебе закличуть, боярине.

– Нехай собі кличуть, я не прийду! Нічого мене не обходить ваша копа. Я тут із княжої волі і можу сам збирати копу, коли буду вважати се потрібним.

– Ти сам... збирати копу? – спитав зачудований Максим. – Без наших закличників?

Без нашого знамена?

– У мене свої закличники і своє знамено.

– Але ж на твою копу ніхто з наших громадян не піде. А наша копа як осудить, так у нашій громаді й буде.

– Побачимо! – сказав гнівно й уперто Тугар Вовк. В ту саму пору наблизилися наші пішоходи до закличників. Побачивши боярина, закличники поставили знамено, а один із них відіззався:

– Боярине Тугаре Вовче!

– Ось я, – відповів боярин понуро.

– Завтра на копу!

- Чого?

Але закличники на се не відповіли нічого і пішли даліше.

- Не їх діло, боярине, говорити чого, - пояснив Максим, стараючись якомога втихомирити нехить боярина до тухольської громадської ради. По довшій мовчанці, під час котрої вони все йшли селом, Максим знов зачав говорити:

- Боярине, позволь мені, недосвідному, молодому, сказати тобі слово.

- Говори! - сказав боярин.

- Прийди завтра на копу!

- І піддатися вашому холопському судові?

- Що ж, боярине, тухольська громада судить по справедливості, а справедливому судові хіба стид піддатися?

- Таточку! - вмішалася й Мирослава до тої розмови. - Зроби так, як каже Максим.

Він добре каже! Він урятував мое життя, - він же ж не хотів би тобі зле радити; він знає добре тутешні звичаї.

Тугар Вовк знехотя всміхнувся на ту правдиво жіночу логіку, але чоло його швидко знов наморщилося.

- І вже ти протуркала мені ухі тим Максимом! - сказав він. - Ну, урятував тобі життя, я і вдячний йому за те, і, коли хочеш, дам йому пару волів. А тут знов о інші річі йде, до яких не слід мішатися ні тобі, ні Максимові.

- Ні, боярине, - відмовив на се Максим, - ти чей не схочеш унизити мене відплатою за мое незначне діло. Ані я, ані мій батько не приймемо ніякої відплати. А то, що я тебе прошу прийти завтра на копу, я роблю тільки з щирої прихильності. Я рад би, боярине, щоб між тухольською громадою і тобою була згода.

– Ну, нехай і так, – сказав вкінці Тугар Вовк, – прийду завтра на тоту вашу раду, але не на те, щоб їй піддатися, а лиш на те, щоб побачити, що се за рада буде.

– Прийди, боярине, прийди! – скрикнув радісно Максим. – Побачиш сам, що тухольська громада вміє бути справедливою.

Приречення Тугара Вовка облегло серце Максимові. Він став веселий, говіркий, показував Мирославі направо і наліво, що було гарного й цікавого довкола, а гарного й цікавого було багато. Наші пішоходи були саме серед села і на середині тухольської долини. Стрімкі скалисті береги китловини світилися по обох боках далеко, мов рівні, високі мармурові мури. Потік плив посеред села, тут же біля дороги, шумів і пінився, розбиваючись по каменях, котрими усіяне було його дно, і навіваючи свіжий холод на всю долину. По обох боках потоку, якого береги були досить високі, прорізані в намулі давнього озера, побудовані були кашиці (загати) з річного каміння і грубих смерекових палів та колод, щоб охоронити село від виливу. Всюди через потік пороблені були вигідні з поруччями кладки, а зараз поза кашицями йшли скопані грядки з фасолею й горохом, що вилися вгору по тичинню, з буряками й капустою, а також загони пшениці, що чистими ясно-зеленими пасмугами простягалися далеко поза хати. Хати були порядно обгороджені і харно удержувані; стіни з гладкого дилиння, не обмазаного глиною, але кілька разів до року митого і скобленого річними черепницями; тільки там, де одна дилина сходилася з другою, в вузьких пасмугах стіни були поліплені глиною і побілені паленим вапном, і виглядали дуже гарно серед зелених верб і груш. При вході до кожного дворища стояли дві липи, між якими прив'язані були гарно плетені в усякі узорі ворота. Майже над кожними воротами на жердці висіла прибіта якась хижа птиця: то сова, то сорока, то ворона, то яструб, то орел, з широко розпростертими крилами і звислою додолю головою; се були знаки духів – опікунів дому. За хатами стояли стайні та інші господарські будинки, всі під драницями і з грубезних тесаних брусів збудовані; тільки нечисленні обороги були з соломи і насторошували де-де свої золото-жовті остро-круглі чуби догори поміж чотирма високими оборожинами.

– Ось мого батька двір, – сказав Максим, показуючи на один двір, нічим не відмінний від інших. Перед домом не було нікого, але двері від сіней були відчинені, а в стіні до полудня прорубані були два невеличкі квадратні отвори, які вліті оставались або зовсім створені, або закладались тонкими і напівпрозорчастими гіпсовими плитками і на зиму, крім того, забивались дощаними віконницями. Се були тодішні вікна.

Мирослава цікаво позирнула на те гніздо Беркутів, над котрого ворітьми справді висів недавно вбитий величезний беркут, ще й по смерті немов грозячи своїми могутніми залізними пазурами і своїм чорним, у каблук закривленим дзюбом.

Затишно, супокійне і ясно було па тім обійстю; потік відділював його від гостинця, перекинений широкою кладкою, і журчав стиха та плескав кришталевою хвилею о кам'яну загату. І Тугар Вовк позирнув туди.

– Ага, то тут сидить той тухольський владика. Ну, рад я пізнати його. Побачимо, що се за птиця!

Максим хотів попрощати боярина й його доньку і звернути додому, але щось немов тягло його йти з ними дальше. Мирослава немов порозуміла се.

– Чи вже вертаєш додому? – спитала вона, відвертаючись, щоб укрити своє помішання.

– Хотів було вертати, але нехай і так – проведу вас іще через тіснину до вашого двора.

Мирослава втішилася, сама не знаючи чого. І знов пішли вони вниз селом, гуторячи, озираючись на всі боки, любуючись одне одним, голосом, присутністю, одне для другого забуваючи все довкола, батька, громаду. І хоча в цілій розмові ані одним словом не згадували про себе, про свої чуття й надії, але й крізь найбайдужнішу їх бесіду тремтіло тепло молодих, першою любов'ю огрітих сердець, проявлялася таємнича сила, що притягала до себе ті дві молоді, здорові й гарні істоти, чисті та незопсовані, що в своїй невинності навіть не думали про перепони, які мусила стрінути їх молода любов.

І Тугар Вовк, що йшов передом у важкій, понурій задумі та міркував над тим, як би то завтра стати гідно і в цілім блиску перед тими смердами та показати їм свою повагу та вищість, – і Тугар Вовк не завважав нічого між молодими людьми; одно тільки гнівало його, що той молодий парубок такий смілий і так поводить ся з ним і з його донькою, мов з рівними собі. Але до пори, до часу він здержував свій гнів.

Минули вже село і зближалися до того місця, де тухольська кітловина замикалася, пропускаючи тільки вузькою скалистою брамою потік у долину.

Сонце вже похилилося геть із полудня і стояло над вершиною лісу, купаючи своє скісне проміння в спінених хвилях потоку. Від скал, що затіснявали вплив потоку з тухольської долини, лежали вже довгі тіні; в самій тіснині було сумрачно, холодно і слизько. Внизу розбивалася вода потоку о величезне, купама тут навалене каміння, а вгорі високо шуміли величезні смереки і буки.

Понад самим потоком з обох боків вели проковані в скалах вигідні стежки – також діло тухольців. Якась дроз проїняла Мирославу, коли входила в оту дивовижну «кам'яну браму»: чи то від пануючого тут холоду, чи від вогкості, чи бог знає від чого, – вона взяла батька за руку і притиснулася до нього.

– Яке страшне місце! – сказала вона, зупиняючись у самій тіснині і озираючись кругом та догори. І справді, місце було незвичайне, дике. Потік був вузький, може, на три сажні, не більше, завширшки, і так гладко прорізаний рвучою гірською водою в лупаковій скалі, що незнаючий був би міг присягнути, що се людських рук робота. А перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп, усходу геть підмитий водою і для того тонший, а вгорі немов головатий, оброслий папороттю та карлуватими берізками. Се був широко звісний Сторож, котрий, бачилось, пильнував входу в тухольську долину і готов був упасти на кожного, хто в ворожій цілі вдирався б до сього тихого, щасливого закутка. Сам Тугар Вовк почув якийсь холод за плечима, зирнувши на того страшного Сторожа.

– Тьфу, яка небезпечна каменюка! – сказав він. – Так нависла над самим проходом, що, бачиться, ось-ось упаде!

– Се святий камінь, боярине, – сказав поважно Максим, – йому щовесни складають вінки з червоного огнику – се наш тухольський Сторож.

– Ех, все у вас ваше, все у вас святе, все у вас тухольське, – аж слухати обридло!
– скрикнув Тугар Вовк. – Немовто поза вашою Тухольщиною вже й світу нема!

– Для нас і справді нема світу, – відмовив Максим. – Ми над усе любимо свій кутик, – коли б так кождий інший любив свій кутик, то, певно, всі люди жили б на світі спокійно й щасливо.

Максим у своїй невинній щирості й не розумів, як чутко вколов він у серце боярина тими словами. Він не завважав також, якими злобними очима позирнув на нього Тугар Вовк. Звертаючися до Мирослави, Максим мовив далі спокійним, теплим голосом:

– А про той камінь, про нашого Сторожа, я вам оповім, що чув від батька. Давно то, дуже давно діялось, ще коли велетні жили в наших горах. То тут, де тепер наша Тухля, стояло велике озеро; сеся кітловина була ще зовсім замкнена, і тільки через верх текла вода. Озеро се було заляте: в нім не було нічого живого – ні рибки, ні хробачка; а котра звірина напилася з нього, мусила згинутися; а пташина, що хотіла перелетіти понад нього, мусила впасти в воду і втопитися.

Озеро було під опікою Морани, богині смерті. Але раз сталося, що цар велетнів посварився з Мораною, і, щоб зробити їй наперекір, ударив своїм чародійським молотом о скалу, і розвалив стіну, так що вся вода з залятого озера виплила і стратила свою дивну силу. Ціла околиця раптом ожила; дно озера зробилося плодючою долиною і зазеленілося буйними травами та цвітами; в потоці завелися риби, поміж камінням усяка гадь, у лісах звірина, в повітрі птиця. За те розлютилася Морана, бо вона не любить нічого живого, і заляла царя велетнів у отсей камінь. Але долині самій не могла нічого зробити, бо не могла назад вернути мертвящої води, що виплила з озера; якби була вернула назад усю воду до краплини і заткала отсей у скалі вибитий прохід, то була би знов царицею наших гір. А так, то хоч цар велетнів і не жив, та проте й Морана не має вже тут власті. Але цар не зовсім погиб. Він триває в тім камені і пильнує сеї долини.

Кажуть, що колись Морана ще раз ізбере свою силу, щоб нею завоювати нашу Тухольщину, але отсей залятий Сторож упаде тоді на силу Морани і роздавить її собою.

З дивним чуттям слухала Мирослава тої повісті: вона глибоко щеміла її в серці, – їй так бажалося стати під руксю того доброго і животворного царя велетнів до бою з силою Морани; кров живіше заграла в її молодім серці. Як сильно, як гаряче любила вона в тій хвилі Максима!

А Тугар Вовк хоч і слухав Максимової повісті, але, бачилось, не дуже вірив їй, тільки ще раз обернувся, позирнув на кам'яного тухольського Сторожа і з погордою всміхнувся, немов подумав собі: «От дурні смерди, в якій дурниці покладають свою гордість і свою надію!»

Вже наші пішоходи минули вузький протік тухольського потоку і вийшли на ясний світ. Перед їх очима раптом розкинулася довга, крутими горами обмежена долина Опору, котра ген-ген сходилася з долиною Стрию. Сонце вже клонилося на захід і гарячим пурпуром меркотіло в широких хвилях Опору. Тухольський потік скаженими скоками і з лютим шумом гуркотів додолу, щоб скупатися в

Опорі. Його вода, різко відбиваючи в собі заходову червоність, виглядала неначе кров, що бурхає з величезної рани. Довкола шуміли темні вже ліси.

Хвилю стояли наші пішоходи, напуваючись тою безсмертною і живучою красою природи. Максим немов вагувався на якійсь думці, що так і засіла в його голові і силоміць просилася на волю. Далі він зібрався з відвагою і приблизився до Тугара Вовка, тремтячи й червоніючись.

– Боярине-батьку, – сказав він незвичайно м'яким і несміливим голосом.

– Чого тобі треба?

– Позволь мені бути твоїм найщирішим слугою...

– Слугою? Що ж, се нетрудно, – прийди з батьком і наймись, коли конче хочеш на службу.

– Ні, боярине, не так ти зрозумів мене... Позволь мені бути твоїм сином!

– Сином? Але ж у тебе б свій батько, і, як чую, далеко ліпший, справедливіший і мудріший від мене, коли завтра буде судити мене!

Боярин гірко, ідовито всміхнувся.

– Я хотів сказати, – поправився Максим, – хотів сказати ще не так. Боярине, віддай за мене доньку свою, котру я люблю дужче свого життя, дужче душі своєї!

Грім з ясного неба не був би так перелякав Тугара Вовка, як ті гарячі, а при тім прості слова молодого парубка. Він відступив два кроки назад і прошибаючим, з

гнівом і погордою змішаним поглядом мірив бідного Максима від ніг до голови.

Лице його було недобре, аж сине, зуби йому заціпило, губи дрожали.

– Смерде! – скрикнув він нараз, аж доколичні гори залунали тим проклятим окликом. – Що се за слова смієш говорити до мене? Повтори ще раз, бо се не може бути, щоб я справді чув те, що мені причулося.

Грізний крик боярина збудив і в Максима його звичайну смілість і рішучість.

Він випростувався перед боярином, мов молодий, пишний дубчак, і сказав лагідним, але певним голосом:

– Нічого злого я не сказав тобі, боярине, – нічого такого, що би приносило нечесть тобі або твоїй доньці. Я просив у тебе руки твоєї доньки, котру я люблю, як її ніхто в світі не буде любити. Невже ж між твоїм боярським, а моїм мужицьким родом така велика пропасть, щоб її любов не могла перегатити? Та й чим же ж так дуже вищий від мене?

– Мовчи, смерде! – перебив його лютим криком Тугар Вовк. – Рука моя судорожно стискає рукоять меча, щоб заткати ним твою глупу гортанку. Одно тільки рятує тебе від моєї мести, а се те, що ти нині вирятував мою доньку з небезпеки. Інакше ляг би ти в тій хвилі трупом за такі слова. І ти, безумний, міг подумати, міг посміти підносити очі свої до неї, до моєї доньки?.. Се за те, що я й вона говоримо з тобою по-людськи, а не копаємо тебе, як собаку! І ти думав, що, рятуючи її від пазурів медведя, ти здобув її для себе, як бранку? О ні! Коли б мало на таке прийти, то воліла б вона згинуть в кривавих обіймах дикого звіра, ніж мала би тобі дістатися!

– Ні, боярине, не так кажи! Волів би я згинуть в лапах медведя, аніж мав би один її волосок бути ушкоджений.

Мирослава відвернулася при тих словах, щоб скрити від батька і від Максима довго здержувані сльози, що тепер бризнули з її очей. Але Тугар Вовк не зважав на те і говорив далі:

– І ти, підлий хамів роде, смієш рівняти себе зо мною? Зо мною, що вік звікував між князями, вдостоївся княжої похвали і надгороди за рицарські діла! Моя донька може вибирати собі жениха між найпершими і найславнішими молодцями в краю, а я мав би дати її тобі, смердові, до твого тухольського гнізда, де би вона зів'яла, зсохла і пропала в нужді? Ш, ні, йди геть, бідний хлопче, ти несповна розуму, ти сказав свої слова в нападі божевільства.

Максим бачив тепер, що його надії розбиті, що боярин надто високо міряє, надто гордо глядить на нього. Хоч і як тяжко приходилось йому, але ніщо було робити.

– Боярине, боярине, – сказав він сумним, теплим голосом, – занадто ти високо піднявся на крилах гордості, – але уважай! Доля звичайно тих найвище підносить, кого думає найнижче зіпхнути. Не гордуй бідними, не гордуй низькими, не гордуй робучими, боярине, бо хто ще знає, до котрої хто криниці прийде воду пити!

– Ти ще смієш мені давати науки, гаде? – скрикнув розлючений Тугар Вовк, і очі його заблищали безумним гнівом. – Геть мені з очей, а то, богом кленусь, не буду ні на що зважав, а просаджу тебе отсим ножем, як просадив нині рано медведя.

– Не гнівайся, боярине, за слова дурного хлопця, – відповів усе спокійний Максим.
– Прощай! Прощай і ти, моя зоре, що блиснула мені так чудово на одну днину, а тепер мусиш навіки для мене померкнути! Прощай і будь щаслива!

– Ні, годі мовчати, – сказала нараз Мирослава, рішучо обертаючись, – я не померкну для тебе, молодче, я буду твоя.

Тугар Вовк, мов остовпілий, глядів на свою доньку і вже аж тепер не знав, що йому робити.

– Доню, а се що ти кажеш! – скрикнув він.

– Те, що чуєш, таточку. Віддай мене за Максима! Я піду за нього.

– Дурна дівчино, се не може бути!

– Спробуй а побачиш, що може.

– Ти в гарячці говориш, доню, – ти перелякалася дикого звіра, ти недужа!..

– Ні, таточку, я здорова і скажу тобі ще раз, і кленусь перед он тим ясним сонцем, що сей молодець мусить бути моїм! Сонце, будь свідком!

І вона взяла Максима за руку і гаряче прилипла устами до його уст. Тугар Вовк не міг отямитися, не міг здобутися на один рух, на одно слово.

– А тепер, молодче, йди домів і не лякайся нічого. Мирослава присягла, що буде твоєю, і Мирослава зуміє додержати присяги. А ми, таточку, спішімо додому!

Онде в долині наш двір, а ось і наші гості надходять.

І, сказавши се, дивна дівчина взяла безтямного з диву батька за руку і пішла з ним доли горою. А Максим довго ще стояв на місці, очарований, щасливий.

Вкінці прочунявся і, впавши лицем на землю, помолився заходовому сонцю так, як молилися його діди й прадіди, як молився тайком і його батько. Потім устав і тихою ходою пішов додому.

III

За селом Тухлею, зараз же близ водопаду, стояла насеред поля величезна липа.

Ніхто не зтямив, коли її засаджено і коли вона розрослася така здорова та конариста. Тухля була оселя не дуже давня, і деревина, що росла на тухольській долині, була геть-геть молодша від тої липи; тим-то й не диво, що тухольський народ уважав її найдавнішим свідком давнини і окружав великою пошаною.

Тухольці вірили, що тота липа – дар їх споконвічного добродія, царя велетнів, який засадив її власноручно на тухольській долині на знак своєї перемоги над Мораною. З-під коріння липи било джерело погожої води і відтак, тихо журчачи по дрібних камінцях, впливало до потоку. Се було місце копних зборів тухольських, місце сільського віча, котре в старовину являло з себе всю і одну особу в дасть у руських громадах.

Довкола липи був широкий, рівний майдан. Рядами стояли на нім до схід сонця гладкі кам'яні брили, призначені на стільці, де сідали старці громадські, батьки родин. Кілько було таких батьків, стільки й кам'яних стільців. Поза ними було вільне місце. Під липою, над самим джерелом, стояв чотиригранний камінь з проверченою всередині дорого; тут на час ради виставлялося копне знамено. А обік зроблене було друге підвищення – для бесідника, себто для того, хто в якій-небудь справі говорив; він виступав із свого місця і входив на се підвищення, щоб увесь народ міг чути його.

На другий день після боярських ловів густо тухольського народу роїлося по копнім майдані. Гамір ішов по долині. Старці громадські йшли повагом із села один за одним і засідали на своїх місцях. Шумно збиралася молодіж і ставала поза ними широким півколесом. І жінки сходилися, хоч не так численно: від громадської ради жаден дорослий громадянин, чи муж, чи жінка, не був виключений. І хоч рішаючий голос мали тільки старці-батьки, але при нараді вільно було й молодежі, й жіноцтву подавати свій голос під розвагу старцям.

Сонце піднялось уже високо на небі, коли з села, остатні за всіма, надійшли закличники, несучи перед собою тухольське копне знамено. Поява їх викликала загальний шепіт між громадою, а коли вони наблизилися, все втихло.

Закличники, тричі поклонившись громаді, вийшли під липу і познімали шапки з голів. Уся громада зробила те саме.

– Чесна громадо, – відізвалися закличники, – чи воля ваша нині раду держати?

– Так, так! – загула громада.

– То нехай же бог помагає! – сказали вони і, піднявши високо вгору копне знамено, встромили його в дірку, продовбану в камені. Се був знак, що рада зачата.

Потім устав зі свого місця найстарший у зборі, Захар Беркут, і повільним, але твердим кроком виступив під липу, і, доторкнувшись її рукою, наблизився до пливучої з її коріння нори, і, припавши на коліна, помазав собі нею очі й уста.

Се була звичайна стародавня церемонія, що знаменувала очищення уст і прояснення ока, потрібне при таких важнім ділі, як народна рада. По тім він сів на підвищенім місці, звернений лицем до народу, тобто до східної сторони неба.

Захар Беркут – се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, із яких три сиділи вже разом із ним між старцями, а наймолодший, Максим, мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом. Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Незважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кремезний. Правда, він не робив уже коло поля, не гонив овець у полонину, ані не ловив звіра в лісових нетрях, – та, проте, працювати він не переставав. Сад, пасіка й ліки – се була його робота. Скоро лишень весна завітає в тухольські гори, Захар Беркут уже в своїм саду, копле, чистить, підрізує, щепить і пересаджує. Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням, але радо навчав кожного, показував і заохочував. Пасіка його була в лісі, і кождеї погідної днини Захар Беркут ходив у свою пасіку, хоч дорога була утяжлива і досить далека. А вже найбільшим добродієм уважали тухольці Захара Беркута за його ліки. Коли було настане час між зеленими святами а святом Купайла, Захар Беркут з своїм наймолодшим сипом Максимом іде на кілька неділь у гори за зіллям і ліками. Правда, чисті та прості звичаї тодішнього народу, свіже тухольське повітря, просторі та здорові хати і ненастанна та зовсім не надсильна праця – все те вкупі хоронило людей від частих і заразливих хвороб. Зате частіше лучалися каліцтва, рани, на які, певно, ніякий знахар не вмів так скоро і так гарно зарадити, як Захар Беркут.

Але не в тім усім покладав Захар Беркут головну вагу свого старечого життя.

«Життя лиш доти має вартість, – говорив він частенько, – доки чоловік може помагати іншим. Коли він стає для інших тягарем, а хісна не приносить ім ніякого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт. Хорони мене боже, щоб я коли-будь мав статися тягарем для інших і істи ласкавий, хоч і як заслужений хліб!» Ті слова – то була провідна, золота нитка в життю Захара

Беркута. Все, що він робив, що говорив, що думав, те робив, говорив і думав з поглядом на добро і хосен інших, а поперед усього – громади. Громада – то був його світ, то була ціль його життя. Видячи, що медведі та дики часто калічать

худобу й людей у горах, він, ще будучи молодим парубком, задумав навчитися лічити рани і, покинувши батьківський дім, вибрався в далеку, незнайому дорогу до одного славного ворожбита, який, чутка була, вмів замовляти стріли й кров. Але примова того лікаря показалася пустою. Захар Беркут, прийшовши до нього, обіцяв йому десять кушіць плати, щоб навчив його своєї примови.

Ворожбит пристав, але Захарові не досить було навчитися насліпо, він хотів попереду переконатися, чи лік ворожбитів добрий. Він вийняв свій ніж і задав собі ним глибоку рану в стегно.

- На, заков, - сказав він до зачудованого лікаря. Примова не вдалася.

- Е, - сказав лікар, - це для того не вдається, що ти самовільно завдав собі рану.

Такої рани замовити не можна.

- Ну, то видно, що кепська твоя примова, і мені гі не потрібно. Я потребую такої примови, котра не питала би, чи рана самовільна, чи ні, а загоїла б усяку.

І, як стій, Захар Беркут покинув ворожбита і пішов далі - розпитувати ліпших лікарів. Довго блукав він по горах і долах, аж поки по році блукання не зайшов до скитських монахів. Між ними був один столітній старець, що довгі часи пробував на Афонській горі у греків і читав там багато старих грецьких книг.

Той монах умів чудово лічити рани і брався навчити своєї штуки кожного, хто проживе з ним рік у добрій злагоді і покажеться йому чоловіком щирого серця й чистої душі. Багато вже учеників приходило до старого, вічно задуманого і вічно сумовитого монаха, але ні одного він не вподобав, ні один не прожив з ним умовленого року і не виніс його тайників лікарських. Про цього-то лікаря прочув Захар Беркут і наважився відбути його пробу. Прийшовши до скитського монастиря, просив, щоб заведено його до старця Акинтія, і одверто розповів йому про ціль свого приходу. Сивобородий, понурий дід Акинтій прийняв його без суперечки - і Захар вибув не рік, а цілі три роки. Він вернувся зо скита новим чоловіком; його любов до громади стала ще гарячішою і сильнішою, його слова пили кришталевою, чистою хвилею, були спокійні, розумні і тверді, як сталь, а проти усякої неправди гострі, як бритва. В своїй чотирилітній мандрівці Захар

Беркут пізнав світ, був і в Галичі, і в Києві, бачив князів і їх діла, пізнав вояків і купців, а його простий, ясний розум складав усе бачене й чути, зерно до зерна, в скарбницю пам'яті як матеріали для думки. Він вернувся з мандрівки не тільки лікарем, але й громадянином. Бачачи по долах, як князі та їх бояри силуються ослабити і розірвати громадські вільні порядки по селах, щоб опісля роз'єднаних і розрізнених людей тим легше повернути в невольників і слуг, Захар Беркут переконався, що для його братів-селян нема іншого рятунку й іншої надії, як тільки добре уладження й розумне ведення та розвивання громадських порядків, громадської спільності та дружності. А з другого боку, від Акинтія і від інших бувалих людей він чимало наслухався про громадські порядки в північній Русі, в Новгороді, Пскові, про добробут і розцвіт тамошніх людей, і все те запалювало його гарячу душу до бажання – віддати ціле своє життя на поправу й скріплення добрих громадських порядків у своїй рідній Тухольщині.

Сімдесят літ минуло від того часу. Мов стародавній дуб-велетень, стояв Захар

Беркут серед молодого покоління і міг тепер бачити плоди своєї довголітньої діяльності. І, певно, не без радості міг він глядіти на них. Мов одна душа, стояла тухольська громада дружно в праці і вживанню, в радощах і в горю. Громада була для себе і суддею, і впорядчиком у всьому. Громадське поле, громадські ліси не потребували сторожа – громада сама, вся і завсіди, бачно берегла своє добро. Бідних не було в громаді; земля достачала пожитку для всіх, а громадські шпихліри та стодоли стояли завсіди отвором для потребуючих. Князі і їх бояри зависливим оком гляділи на те життя, в яким для них не було місця, в яким їх не потребували. Раз у рік з'їздив у Тухольщину князівський збірщик податків, і громада старалась якнайборше позбутися немилого урядового гостя: через день або два він виїздив, обвантажений усяким добром – бо податки в великій мірі платили тухольці натурою. Але в Тухольщині збірщик князівських податків не був таким самовладним паном, як по інших селах. Тухольці добре уважали, що належиться збірщикові, а що князеві, і не попускали йому зробити над ними ніякого надужиття.

Але не тільки в самій Тухольщині видний і спасенний був вплив Захара Беркута; його знали люди на кільканадцять миль довкола, по руським і угорським боці. Та й то знали його не лиш як чудовного лікаря, що лічить рани і всякі болісті, але й не менше як чудовного бесідника та порадника, котрий «як заговорить, то немов бог тобі в серце вступає», а як порадить чи то одному чоловікові, чи й цілій громаді, то хоч цілий майдан старців набери, то й ті вкупі, певно, ліпшої ради не придумують. Віддавна Захар Беркут прийшов був до того твердого переконання,

що як чоловік сам-один серед громади слабий і безрадний, так і одна громада слаба, і що тільки спільне порозуміння і спільне ділання многих сусідніх громад може надати їм силу і може в кожній громаді поокремо зміцнити свобідні порядки громадські. Тож ніколи, працюючи всілякими способами для своєї

Тухольщини, Захар не забував і про сусідні громади. Він за молодших часів часто ходив по громадах, бував на їх копних зборах, старався пізнати добре їх потреби й людей, і всюди ради та намови його змагали до одного: до скріплення дружніх, товариських і братерських зв'язків між людьми в громадах і між громадами в сусідстві. А зв'язки ті були тоді ще досить живі й сильні; ще роз'їдлива князівщина та боярщина не здужала була порозривати їх до решти, – тому й не диво, що під проводом так усіма любленого, так досвідного і громадському ділу відданого чоловіка, як Захар Беркут, ті зв'язки живо відновилися і зміцніли.

Особливо зв'язок з руськими громадами по угорським боці був дуже важним ділом для Тухольщини, ба й для цілої Стрийської верховини, багаті вовною та кожухами, та зате досить убогої на хліб, якого мали недостатком загірні люди.

Отже ж то одним із головних старань Захара було – провести зі своєї Тухольщини просту і безпечну дорогу на угорський бік. Довгі літа він носився а тою гадкою, переходив здовж і вшир тухольські полонини, розмірковуючи, куди би найліпше, найбезпечніше і а найменшим коштом можна провести дорогу, а заразом старався звільна й ненастанно наклонювати верховинські громади по однім і другім боці Бескида до того діла. При кожній нагоді, на кожній громадській раді він не залишав доказувати користь і потребу такої дороги, поки вкінці не добився сього. Більше як десять громад з ближчої й дальшої околиці прислали до Тухлі своїх виборних на громадську раду, на якій мало обговорюватись побудовання нової дороги. Се був радісний день для Захара.

Він не тільки прийнявся радо сам повитичувати, куди має йти дорога, але також через весь час, поки вона мала будуватися, взявся надзирати за роботою, а окрім того, виправив чотирьох своїх синів до роботи, а п'ятий його син, коваль, мав із своєю перевізною кузнею все бути на місці роботи для направи потрібних знаряддів. Кожда громада висилала по кільканадцять робітників, із запасом свого хліба й своєї страви, – і під проводом невтомного Захара дорога була збудована в однім році. Користі її відразу для всіх стали очевидні. Зв'язок з багатими ще тоді угро-руськими громадами оживив усю верховину; почалася жива і обопільна хосен – на обміна здобутків праці: туди йшли кожухи, сир овечий та й цілі отари на заріз, а відтам пшениця, жито та полотна. Але не тільки

для такого обмінного торгу була вигідна тухольська дорога; вона була також проводом для всіляких вістей про життя громад по однім і по другім боці

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купити: <https://tn.knigapoisk.com/ivan-franko/zahar-berkut-kupit>

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)